

DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİNDE ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ'NİN İDARİ YAPISININ GELİŞİM SÜRECİ*

Orhun KÜSKÜ**

Öz

Orta Çağ tarihinin en önemli oluşumlarından biri olan, İberya Yarımadası'nda kurulmuş Endülüs Emevî Devleti, yaklaşık üç asır boyunca gerek siyasi gerekse de kültürel anlamda döneminin önde gelen etkin güçlerinden birini teşkil etmiştir. İslam tarihinde olduğu kadar Dünya tarihinde de önemli bir yer kaplayan Endülüs Emevîleri sadece kültürel sahada gösterdikleri başarıları ile değil aynı zamanda idari açıdan da sergiledikleri tutum ile Endülüs Medeniyeti'ni oluşturmaya muvaffak olmuşlardır. Zira Endülüs toplumunun sahip olduğu etnik ve dinî zenginlik üst düzey bir yönetim mekanizması gerektiriyordu. Bundan dolayı, Doğu'daki köklerinden inşa ettikleri yepyeni bir devlet organizasyonunu zaman içerisinde geliştirerek toplumun ve dünya siyasetinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye getirmişlerdir. Öyle ki, saltanatları süresince ortaya koydukları kazanımlar bu topraklardan çekilmek zorunda bırakıldıklarında Batı Hristiyan dünyası tarafından hayretle karşılanmış ve kendi devlet işlerinde Endülüs'e ait kurumları kullanma yoluna sevk etmiştir. Endülüs Emevîleri bir noktada Doğu İslam yurdu ile Batı Hristiyan dünyası arasında "Medeniyet Köprüsü" vazifesi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Doğu-Batı, İdari Teşkilat.

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2019 yılında onaylanan "Endülüs Emevî Devleti İdari Yapısı (756-1031)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, orhun.kusku@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0200-4430.

The Development Process of the Administrative Structure of the Andalusia Umayyad State in the East-West Interaction

Abstract

The Andalusian Umayyad State, founded on the Iberian Peninsula, which was one of the most important formations of Medieval History, has been one of the leading active powers of the period both politically and culturally for nearly three centuries. The Andalusian Umayyads, who occupy an important place in the history of the world as well as in Islamic history, have succeeded in forming the Andalusian Civilization not only with their achievements in the cultural field but also with their administrative attitude. Because the ethnic and religious wealth of the Andalusian society required a high level of governance. Therefore, they have developed a brand new state organization that they built from their roots in the East and brought it to a level that could meet the needs of society and world politics. So much so that, when they were forced to withdraw from these lands, their gains during their reign were met with astonishment by the Western Christian world and have led them to use Andalusian institutions in their state affairs. The Andalusian Umayyads at some point have acted as the “Bridge of Civilization” between the East Islamic home and the Western Christian world.

Keywords: Andalusia, East-West, Administrative Organization.

Giriş

Doğu (İslam) ve Batı (Hristiyan) arasındaki İslam'ın doğuşuyla başlayan mücadele yüzyıllar boyunca süregelenmiştir. Bu birbirinden farklı iki dünyanın tarih sahnesinde defalarca karşı karşıya gelmesi sonucundaysa siyasal, sosyal, kurumsal, ekonomik ve kültürel açılardan çok kıymetli etkileşimlerin yaşandığı olaylar vuku bulmuştur. İslam'ın ortaya çıkışı, Helenizm, Endülüs, Haçlı Seferleri ve Osmanlılar gibi mühim etki sahaları, Doğu-Batı arasındaki mezkûr etkileşim noktaları arasında zikredilebilir. Endülüs tecrübesi de bu etkileşim noktalarının en önemlilerinden birini teşkil etmektedir. 711 yılındaki Müslüman Arapların İberya Yarımadası'nı fethiyle başlayan süreç yaklaşık sekiz asırlık süre boyunca Müslümanların hâkimiyetiyle şekillenmiştir. Bu durumdaki en büyük etken ise İslâm dininin sadece sahip olduğu evrensellik fikri ve dinî hoşgörü niteliğinin değil, aynı zamanda özümseme ve geliştirme konusundaki olağanüstü kapasitesi ve karakterinin Endülüs toprakları üzerinde Doğu-Batı münasebetine her bakımdan bir kaynaşma ortamı hazırlamasıdır.

Mamafih, erken Orta Çağ dönemi boyunca İberya Yarımadası, Müslüman Arapların verdiği isimle Endülüs, başta Avrupa'nın diğer bölgelerinden olmak üzere, çeşitli etnik grupların istilalarına ve yerleşimlerine tanıklık etmiştir. Bu coğrafya için en dikkate değer kültür ve medeniyet katkısı sunanlar ise sekizinci yüzyılın başlarında bu toprakları fetheden Müslümanlar olmuştur. Müslümanların Endülüs'e yerleşmelerinden sonra ortaya koydukları yüksek medeniyet mefhumu hakkında müsteşrik Montgomery Watt şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bir Avrupa tarihçisinin, İspanya'yı istila eden Almanların, Slavların, Macarların ve İskandinavların bu coğrafyaya sundukları ile daha sonraki dönemlerde Müslüman Arapların fethiyle ortaya çıkan medeniyet ve kültür mahsullerini yine bir “barbar” istilası şeklinde kıyaslaması kesinlikle doğru bir yaklaşım değildir. Diğer istilacılar, örgütlenişleri hâlen kabile mantığıyla olan ve büyük şehirlerin gelişimine bağlı olarak zihniyetleri ve anlayışları değişen kültürsüz ve bilgisiz toplumlardı. Oysaki Müslüman Araplar bundan sonraki bir ya da iki yüzyıl içerisinde Atlas Okyanusu'ndan Afganistan'a kadar uzanan bölgenin tamamında üst düzey bir medeniyetin ve kültürün temsilcisi hâline gelecek olan bir imparatorluğun sahipleriydiler .” (2013, s. 21-22)

Fransız sosyolog Gustave Le Bon'un Endülüs Medeniyeti üzerine görüşleri ise şu şekildedir: "Müslümanlar, Suriye ve Mısır sakinlerinin siyasi hayatını ıslah ettikleri gibi İspanya halkının idaresini de düzeltiler. Onların mallarını, kilise ve kanunlarını kendi inisiyatiflerine bırakarak kendi kanunlarını uygulayacak hâkimleri aralarından seçme hakkını verdiler. Aslında, Müslümanlar Endülüs'e büyük bir medeniyet mesajı ile girdiler. En az bir asır ölü araziye mûmbit hâle getirmek, harabe hâldeki şehirleri imar etmek, görkemli binalar yapmak ve ticareti geliştirmek için uğraşıp durdular. Bunu başardıktan sonra da ilmî ve edebî çalışmalara; Yunanca ve Latince eserlerin tercümesine ve uzun zaman Avrupa'da kültürün kaynağı ve beşığı olacak olan üniversitelerin inşasına yöneldiler. Birkaç asır zarfında İspanya'yı ekonomik ve kültürel yönden geliştirmeyi başardılar. Onu bütün Avrupalı milletlerin çok ilerisinde bir medeniyet seviyesine ulaştırdılar." (2019, s. 329)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Endülüs coğrafyası, Doğu ve Batı arasında sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve kurumsal kaynaşmanın odak noktası olmuştur. Bu topraklar üzerinde Müslümanların kurduğu Endülüs Emevî Devleti (756-1031) ise bu kaynaşmaya aracılık ederek Orta Çağ tarihine damgasını vurmuştur. Bu bağlamda, çalışmada, Doğu İslâm yurdu ile Batı Hristiyan dünyası arasında bir nevi köprü vazifesi gören Endülüs Emevî Devleti'nin yaklaşık üç asırlık ömrü müddetince idari yapısının ve anlayışının hangi aşamalardan geçtiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Esasen, her iki dünyanın ortak kesişme noktasında kurulan Endülüs Emevî Devleti'nin siyasi varlığının başlangıcından beri idari boyutta gösterdiği gelişme sürecinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında, devletin kuruluş öncesi ve sonrası bulunduğu coğrafyada Batı eksenli etkileşiminin olup olmadığı sorusuna cevap aranacaktır.

1. Endülüs Emevî Devleti'nin İdari Anlayışının Geçirdiği Aşamalar

İlk dönem Şam Emevî Devleti (661-750), Arap kültürünün hâkim olduğu bir hüviyete sahiptir. 711 yılındaki Müslümanların fethiyle İslam toprağı hâline gelen İspanya, Doğu'daki Dımaşk Emevî Devleti'nin Kuzey Afrika'daki Genel Valiliği'ne bağlı bir eyaleti olarak idare edilmiştir. 756 yılına gelindiğindeyse, Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra iktidarı ele alan Abbâsîlerin eski hanedan üyelerine karşı gaddar tutumu sonrası İspanya'ya kaçmayı başaran Emevî hanedanından Abdurrahman b. Muâviye (756-788), bu topraklar üzerinde bağımsız bir Emevî Devleti

kurmaya muvaffak olmuştur. Tüm bu zaman süresince, Müslüman Araplar Endülüs'te azınlık kesimi oluşturmalarına rağmen, yeni kurulmuş devlete ve bu devletin ortaya koyduğu medeniyetin içerisine kendilerine has özellikleri katmışlardır. Endülüs'te İslam hâkimiyeti altında olan Hristiyanlar için kullanılan *Müsta'rib*¹ ifadesi, Arapçanın yerli halk arasındaki yaygınlığı, Arap ırkına ve köküne ait mevzulara duyulan ilgi ve Arap menşeli Mâlikî mezhebinin bu coğrafyada geniş çaptaki kabulü gibi pek çok husus İber Yarımadası'nın '*Araplaşma*'sına birer göstergedir (Watt ve Cachia, 2015, s. 58-59). Ne var ki, devletin bilhassa kuruluş devrinde gözlenen Şam Emevî tarzı Arap vurgulu politikası, daha sonralarda dokuzuncu yüzyıl itibarıyla yerini o dönemdeki İslam dininin Emevîlerden sonraki yeni lideri olan Abbâsîlerin etkisine bırakacaktır.

Öte yandan, İslam'ın faziletiyle birlikte Müslümanlar fethettikleri yerleri mamur etme, oraların zenginliklerini koruma ve geliştirme gayreti içinde olmuşlardır. Bu durumun en belirgin örneklerinden birini temsil eden Endülüs'te, Müslümanlar mahallî zenginlikleri İslam dininin sahip olduğu müspet özelliklerle harmanlayarak üst seviye bir medeniyetin ortaya çıkmasına imkân sağlamışlardır. Bununla birlikte, Orta Çağ tarihi genelinde ve İslam tarihi özelinde medeniyet esasları bakımından zirve sayılabilecek bir oluşumun zuhur etmesini sağlayan en önemli faktörlerden bir tanesi de Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren izlediği ve benimsediği değişime ve gelişmeye açık yönetim anlayışıdır.

Tarihsel süreç incelendiğinde, kuruluşundan nihayete erinceye kadar Endülüs Emevî Devleti'nin idare tarzının merkezîyetçi bir yapıya kavuşmasını sağlayan üç farklı hükümdar döneminde gerçekleşmiş yeniliklerin ve değişikliklerin var olduğu görülmektedir. Devletin içinden geçtiği bu üç dönem, dolayısıyla aşama sayesinde, Müslümanlar Doğu ve Batı arasında bir nevi "*medeniyet köprüsü*" işlevi gören Endülüs Medeniyeti'ni meydana getirmeyi başarmışlardır.

Endülüs Emevîlerinin sözü edilen merkezîyetçi yönetim anlayışına ulaşmalarını sağlayan aşamalardan ilki, Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'te yaşanan siyasi ve sosyal keşmekeş ortamına rağmen bağımsız bir devlet kurmayı başarması ve Endülüs coğrafyasına devlet nizamını getirmesidir. Onun iktidarıyla Endülüs topraklarında bir devlet

¹ "Araplaşmış" anlamına gelip Endülüs topraklarında İslâm hâkimiyetinde ve etkisinde olan İspanyol Hristiyanlara verilen bir isim.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

organizasyonu peyda olmuştur ve toplumun idaresi nispeten sistematik hâle gelmiştir. İkinci aşama, hem selefinin bütün isyancı grupları sindirmesiyle kendisine kalan dirlik ortamından hem de devlet idaresindeki istikrarın sağladığı ileri seviye bir iktisadî güçten yararlanan Abdurrahman b. Hakem'in (822-852), Şark'ın kamu yönetimiyle alakalı müesseselerinin tıpkılarını Endülüs'te uygulamaya koymasıyla gerçekleşmiştir. Sonuncusu ise Abdurrahman b. Muhammed'in (912-961) ülke dâhilindeki ve haricindeki siyasi ve askerî arenada gösterdiği başarıları neticesinde devletin her alanda kademe atladığı, 929 yılındaki hilâfetin ilanıyla beraber Doğu'daki Abbâsîlerde tatbik edilen bürokratik teamüllerin tamamen özümsemesiyle ortaya çıkan mutlakiyet telakkisinin kuşanıldığı dönemdir.

1.1. Abdurrahman b. Muâviye (ed-Dâhil) (756-788)

Emîr Abdurrahman b. Muâviye'nin hükümdarlığının teşkilatlanması, bağımsız Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasından önceki dönemde (Valiler Dönemi²) uygulanagelen kabile sistemine dayalıdır. Onun dönemindeki yönetim anlayışının kabaca şu sınırlar çerçevesinde geliştiği söylenebilir: Belirli ve değişken faaliyet alanına sahip büyük siyasi-askerî kabile örgütleri; hudut bölgeleri boyunca yarı bağımsız hükümde olan aristokrat aileler;³ yarı feodal yapıya sahip mahallî komutanlıklar (*cündler*);⁴ Kabileler ve *cündler*den meydana gelen bir ordu; çok esnek bir yapıya sahip olan sınır bölgeleri; ticaret ve paranın değerinin sürdürülmesi üzerine yapılan kısıtlamalarla beraber neredeyse tamamen kendi kendine yetebilen bir ekonomi; adil hukuk yapısı vasıtasıyla sağlanan dinî hoşgörü ortamı; yönetimin sunduğu sosyal

² Endülüs, Müslümanların 711 yılındaki fethinden 1492'de siyasi varlıklarının son bulmasına kadar tarihçilerin yakıştırmasıyla 6 farklı siyasi dönem geçirmiştir. Bunlardan ilki de 711-714 yılları arasındaki fetih sürecinin hemen akabinde yaşanan Doğu'daki Emevî Devleti'ne bağlı vilayet statüsünde olması hasebiyle Valiler Dönemi'dir (714-756).

³ Arap, Berberî ve yerel Müvelled ailelerinin elinde tuttuğu bölgeler, Yukarı Sınır Bölgesi'nde Tutile (Tudela)'de yerel Müvelled Benî Kasî ve Tarraküne (Tarragona)'de Berberî aileleri gibi.

⁴ 741 yılında Belc b. Bişr komutasında gelen Suriyeli birlikler (*cündler*).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

statüyü kabul ettikleri müddetçe *ehl-i kitap*⁵ (Hristiyanlar ve Yahudiler) azınlıklarının çıkarlarına saygı gösterilmesi.

Emîr I. Abdurrahman ilk olarak yönetim cephesinde nüfuzunu arttırabilmek adına temelini attığı bürokratik mevkilere (Hâciblik, Vezirlik, Kâtiplik, Valilik vb.) Emevî ailesine sadık olan *mevâlî* (Arap olmayan Müslüman halklar) topluluğundan atamalar yapmıştır. I. Abdurrahman'ın mevlâsı Temmâm b. Alkame es-Sekafi, Abdülmelik b. Mervân'ın mevlâsı Yusuf b. Buht el-Farisî, Abdülkerim b. Mihrân ve Abdurrahman b. Mugîs sırasıyla *Hâciblik*⁶ vazifesini yerine getirirken, Ebû Abde Hassan b. Mâlik, Ebû Osman Ubeydullah b. Osman ve Abdullah b. Hâlid de *Vezir* olarak hizmet etmişlerdir (el-Makkari, 1843, s. 91).

Başkent dışındaki eyaletlerde ise hâlihazırda etkin bir güce ulaşmış *valiler* mevcuttu ki I. Abdurrahman ilk başta genel politik durumunu da göz önüne alarak onların makamlarını onaylamakla yetinmiştir. Zira onun Endülüs'e gelip bağımsız bir devlet kurmasından sonra ülkenin birçok noktasında nüfuzu iyice artmış olan valilerin iktidara karşı ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, sınır bölgelerinin esnekliğini ve Suriyeli *cünd*lerin yerleştikleri bölgelerdeki yapılarını muhafaza etmeyi sürdürerek katı bir yaptırım üzerinde yoğunlaşmamıştır.

Başlangıçta, Müslümanların 711 yılındaki fethinden itibaren, İspanya'da ilk dönem İslam hilâfet tipinin benzer bir örneği yaşanmıştır. Yerli İspanyol halkı ile Berberî halklarının Arap ve İslâm kültürü içerisinde eritilmesiyle oluşan ve sürekli güçlenen ekonomik zenginlikle de desteklenen bir yapı meydana gelmiştir. Fetih sonrası İspanya topraklarına Müslümanların dağınık bir şekilde yerleşmesiyle Endülüs'ün Araplaşması ve İslamlaşması çabuklaşmıştır. Yerli halkın yoğun bir biçimde tesirinde kaldığı Arap ve İslâm kültürü akabinde, İslam'a yeni girmiş olanların neslinden gelen *Müvelledler* ve dinlerine sadık kalan fakat adı geçen etkiden kendilerini alıkoyamayan, bu yüzden Araplaşan

⁵ İslam dininin yönetimde hâkim olduğu ve halkının gayrimüslim olduğu yerlerde, İslam yönetimi farklı dinde olan kitap ehline (Hristiyan ve Yahudi) *zimmî* statüsü vererek inançlarında, ibadetlerinde, örf ve âdetlerinde özgürlük tanımıştır ve onlar canlarını ve mallarını İslam devletinin himayesinde böylece güvenceye alabilmişlerdir. Bunun karşılığında ise devlete cizye (baş vergisi) ve arazisi olanlar da haraç (toprak vergisi) vermişlerdir.

⁶ Endülüs Emevîlerinde hükümdardan sonra gelen en yetkili mülkî amir.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

manasındaki *Müsta'ribler* adlarıyla Müslüman İspanya'sında iki yeni sosyal topluluk ortaya çıkmıştır. İslam'a girenlerin çoğalmasıyla Arap kökenli elitler ile Araplaşmış olanlar arasındaki ayırım bulanık hâle gelmiştir ve sonucunda Endülüs toprakları üzerinde homojen yapıya sahip bir İspanyol-Arap toplumu zuhur etmiştir (Lapidus, 2016, s. 516).

Yarımada genelinde yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmeler, siyasi alanda da tesirini göstererek Endülüs Emevîlerini zamanının etkin güçlerinden biri hâline getirmiştir. Öyle ki, Endülüs idarecileri ilk başta dezavantaj gibi gözüken bu kozmopolit yapıyı devletin lehine kullanmayı başararak devletin varlığını idame ettirebilmişlerdir. Farklı etnik unsurlar arasında dengeyi gözeterek devletin menfaatine uygun yönde hareket etmesini bilen ilk dönem Endülüs Emevî hükümdarlarının çoğu, doğrudan karşı karşıya gelemeyecekleri ya da gelmek istemedikleri isyanları baltalamak için bölgesel rakipleri birbirine düşürme yoluna gitmişlerdir. Kimi zaman kendi çıkarlarına faydalı olan tarafta, kimi zaman da daha önce destekledikleri grubun karşısında yer almışlardır. Örneğin, I. Abdurrahman özellikle Yemenîlerin sağladığı destekle tahta çıkmayı başarmıştır, fakat 760'ların sonuna doğru Endülüs Emîri devletin menfaatleri doğrultusunda hareket ederek onlara karşı cephe almıştır (el-Makkarî, 1843, s. 448-450).

Abdurrahman b. Muâviye'nin yönetim anlayışında ekonomi üzerine bir reform kaynaklarda çok fazla zikredilmemekle birlikte önceki dönemin işleyişini devam ettirdiği ya da en azından koruduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, ekonomide güçlü bir devinim elde ederek istikrarlı bir para birimi oluşturmuştur. Öyle ki, sekizinci yüzyıl Avrupası'nda sadece Frank Kralı Şarlman (Charlemagne) (768-814) ve Endülüs Emîri Abdurrahman b. Muâviye'nin para birimlerinden bahsedilmektedir. Hatta I. Abdurrahman'ın standart gümüş dinarı Emevî hanedanı boyunca varlığını korurken, Şarlman'ın para birimi yalnızca kendi saltanatı süresince etkinliğini koruyabilmiştir. Bununla beraber, aslında Endülüs'ün para birimi muhtemelen Frankların para sistemine model olmuştur ve böylece bu sistem Hristiyan krallıklarına bilhassa Katalan kontluklarına kadar yayılmıştır (Hebert, 1991, s. 116).

Diğer taraftan, I. Abdurrahman'ın belki de en önemli politikası ordu içerisinde güç dengesini sağlamaya çalışmasıdır. Çünkü Endülüs'te yer alan siyasi-askerî kabileler devletin ordu gücünü oluşturmaktaydı ve doğal olarak da Emîr Abdurrahman fetih döneminin geleneksel askerî

yapısı olan bu düzeni kullanmak durumunda kalmıştır. Bu durum ise Arap aristokrasisinin rahatlıkla hükümdar üzerinde bir etkiye sahip olmasına yol açmıştır. Hatta haricen bir yardım gördüklerinde (Abbâsiler gibi) rahatlıkla yönetime başkaldırabilmişlerdir. Bundan dolayı Abdurrahman b. Muâviye, tüm bu Suriyelilerin, Yemenlilerin ve Berberilerin başını çektiği askerî birliklerin zaman zaman güvenilmez oluşlarını iktidarı boyunca karşılaştığı isyanlardan gördüğü için kendisine düzenli bir ordu kurmaya karar vererek Kuzey Afrika Berberîlerinden ve Pirenelerin⁷ ötesinden getirtilen Slavlardan (*Sakâlibe*⁸) ücretli bir ordu düzeni meydana getirmiştir. Böylelikle, Abdurrahman ed-Dâhil takip ettiği akıllıca siyaset sayesinde toplum nazarında dengeyi sağlayarak gerek eyaletlerde çıkan isyanların kolaylıkla bastırılmasında gerekse de sınır hatları boyunca kuzeyden gelebilecek tehlikeleri kontrol altına almada ordunun etkinliğinden faydalanmıştır. Ancak hükümdarın tam anlamıyla mutlak güce erişmesi ve adı geçen grupların etkisinden kurtulması halifelik dönemi itibarıyla gerçekleşecektir.

1.2. Abdurrahman b. Hakem (el-Evsat) (822-852)

İslâm dünyası ile bağlantılarını coğrafi uzaklıklara rağmen koparmayan Endülüs Emevîleri, kuruluşunun ilk yıllarında Emevî hanedanlığının kendine özgü Arapçılık anlayışını devlet idaresinde hâkim kılarak İspanya'da egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Bundan dolayı, devlet mekanizması tepeden tırnağa bu anlayış çerçevesinde şekillenerek gelişmiştir. Lakin bu durum İslâm Tarihi'nin altın çağlarının yaşandığı Abbâsiler'in ortaya koyduğu medeniyet ile değişikliğe maruz kalmıştır. Endülüs Emevîleri, II. Abdurrahman zamanında tanıştıkları Doğu'nun zenginlikleriyle bir geçiş dönemine girmiş ve nihayetinde III. Abdurrahman döneminde mutlak otoritenin de etkisiyle bu etkileşim doruk noktasına ulaşmıştır.

Endülüs, aslında İslamiyet'in ana merkeziyle olan bağlantısını gerek entelektüel anlamda gerekse de yapısal anlamda sürdürmüştür. Abbâsilerin siyasi üstünlükleri kesin bir dille reddedilmiş olsa da dokuzuncu yüzyıl itibarıyla başkent Kurtuba'da, Bağdat sarayında

⁷ Güneybatı Avrupa'da Fransa ile İspanya sınırını oluşturan dağ silsilesi.

⁸ *Sakleb* kelimesinin çoğulu, Avrupa menşeli, Orta Çağ İslam kaynaklarında ordu ve sair hizmetler için kullanılan Slav kökenli kölelere verilen isim.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

uygulanan idare sisteminden unsurlar yer almıştır. Ne var ki, bu taklidin asıl sebebi hayranlıktan ziyade iyi işleyen bir idareye karşı duyulan ilgidir. Kuruluş devrinde I. Abdurrahman, son dönem Dımaşk Emevî yönetim biçimini Endülüs'e taşımıştır. Bununla birlikte, mevcut eski Arap sisteminin zayıflığı bilinmekte olduğundan, zaman aşımına uğraması ve kötüleşmeye yüz tutmasıyla beraber Endülüs idarecileri Bağdat rejiminin kullanışlı avantajlarından, II. Abdurrahman dönemi itibarıyla, istifade etme yoluna gitmişlerdir (Watt, 2015, s. 64-65).

Esasen, bu değişim yadırganacak bir olay değildir. Zira Abbâsîlerde devletin sınırlarının genişlemesi ve bundan kaynaklı toplum mozağini oluşturan unsurların çeşitlenmesi mevcut yönetim anlayışının da değişime uğramasına ortam hazırlamıştır. Bununla beraber, Endülüs Emevîlerinin de kuruluşundan itibaren aynı şekilde çok dinli ve çok etnili bir yapıyı bünyelerinde barındırması, Doğu'da bunun örneğini teşkil eden ve güzel işleyen bir sistemi kendi devlet yapılarında uygulamaya koymalarını bir noktada kaçınılmaz kılmıştır.

Mamafih, Endülüs topraklarında devletin idari işleyişini değiştirecek Doğu etkisinin ilk göstergeleri Emîr II. Abdurrahman zamanında Bağdat'tan Kurtuba'ya ulaşmıştır. Bu kritik geçiş döneminde, hızlı kentleşmenin ve ekonomi ölçeğindeki değişimin akabinde edinilen daha ileri seviye bir sosyo-ekonomik organizasyon, idari açıdan daha teferruatlı ve müttekâmil bir yönetim modelinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak, eyalet valileri ademimerkeziyetçi bir siyasi kontrol sistemi yüzünden yabana atılamayacak derecede bir güce eriştiklerinden dolayı yönetsel argümanlar daha zengin ve daha karmaşık bir düzenin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı, Abdurrahman b. Hakem devletin kurumlarını ve ekonomisini Abbâsî çizgisinde organize etmek için idari bir revizyon başlatmıştır. Bu yeniden düzenleme, devlet tekellerinin kurulmasında ve şehir marketlerinin denetiminde olduğu gibi politik ve ekonomik idarenin birleştirilmesi yoluyla sıkı bir şekilde kontrol edilen hiyerarşik merkezî bürokrasi sayesinde hükmeden Emîr'in şahsında, merkezî siyasi gücü yoğunlaştırmayı gerektirmiştir (Glick, 1979, s. 39-40).

Söz konusu geçiş döneminin emsalleri arasında, II. Abdurrahman'ın babasının ölümünden sonra kardeşi Muğîre'yi Kurtuba Ulucamii'nde halka açık bir ortamda Kurtubalıların ileri gelenlerinin biatlerini kabul etmesi için başkente göndermesi yer almaktadır. Bu resmî

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

kabul töreni Bağdat'taki Abbâsî halifelerinin kullandığı bir uygulamaydı ve bu durum onun daha saltanatının başındayken Doğu'daki yönetime dair usulleri benimsediğini göstermektedir (Kennedy, 2019, s. 60).

II. Abdurrahman, babası Hakem b. Hişâm'ın eyalet isyanlarının çoğunu bastırması ve gelir dengesini devlet lehine kurması sayesinde kendisine sağlanan eşi görülmemiş refah ve barış ortamından faydalanarak bürokrasiyi Bağdat modeliyle bezemeye başlamıştır. Yukarıdaki örnekte ifade edildiği gibi Emîr Abdurrahman el-Evsat, ayrıntılı saray ritüellerini kabul eden ve hükümdarın halka açık görünümünü kısıtlayan, Emevîlerin geleneksel olarak benimsemiş olduğu eşitlikçi Arap liderliği tarzına uzak olan Doğu tarzı bir hükümdar imajını destekleyen ilk hükümdardır (Coope, 1993, s. 53).

Dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Endülüs yönetiminin merkezîyetçilik anlayışının güçlenmeye başlaması sonrası dünya siyasetindeki etkinliğinin diğer devletlerce kabulü, devletlerarası diplomatik ilişkilerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Binaenaleyh, Abdurrahman b. Hakem devrinde ilk kez Kurtuba ve Konstantinopolis arasında elçi heyetleri gidip gelmiştir ki bu durum, o devrin güçlü devletlerinden Bizans'ın artık Endülüs Emevîlerini ciddi bir şekilde dikkate almaya başladığını ve onları Abbâsîlere karşı doğal bir müttefik olarak addettiğini göstermektedir (el-Makkârî, 1843, s. 114-115).

II. Abdurrahman zamanında Abbâsîlerden kültürel sahada olduğu kadar idari işleyişte de gözlenen esinlenmelere bir başka örnek de Abbâsîlerde olduğu gibi Endülüs Emevîlerinde, *Vezirlik* müessesesinin şimdiye kadar tek kişi olan görevli sayısının miktarı çoğaltılarak her birine farklı bir çalışma sahası belirlenmesi, yönetim merkezinde her birine ayrı makam odaları tahsis edilmesi ve Kabine Kurulu gibi her gün sarayda hükümdarın başkanlığında toplanarak ülkenin gündeminde olan meseleleri görüşmeleri ilk kez zorunlu hâle getirilmiştir (İbnü'l-Kûtiyye, 2009, s. 99).

Endülüs topraklarında Doğu modelinin II. Abdurrahman zamanındaki bir diğer göstergesi ise *haremağalarının* sarayda etkin bir konuma gelmeye başlamasıdır. Zira Abdurrahman el-Evsat bilhassa saltanatının sonlarına doğru hadım Nasr'a aşırı derecede güven duygusu besleyerek onun görüşlerini dikkate almıştır ve bu olay Endülüs Emevîlerinde ilk kez bir haremağasının saray yönetiminde güçlü bir pozisyonda olduğunu göstermektedir (Kennedy, 1995, s. 264).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

1.3. Abdurrahman b. Muhammed (en-Nâsır) (912-961)

Endülüs Emevî tarihindeki asıl köklü değişim III. Abdurrahman döneminde cereyan etmiştir. Endülüs Emevî Emîrlere⁹ örnek olan ilk dönem İslam halifeleri (Hulefâ-yi Râşidîn), Fâtımîlerin aksine yoksulluk sınırındaki sadelik içinde yaşamışlardır. Buna karşılık Endülüs Emevî Halifelerine örnek olan Abbâsîler, dolaylı olarak eski Perslerden miras kalan seremoni ihtişamı ile kendilerini kuşatmışlardır. Abdurrahman en-Nâsır ise halifeliği ilan etmesiyle bu iki zihniyeti devlet yönetiminde kaynaştırmıştır (Burckhardt, 1972, s. 33-34).

Mehmet Fuad Köprülü, ilavelerle birlikte çevirisini yaptığı Wilhelm Barthold'un "*İslam Medeniyeti Tarihi*" adlı eserinde kaleme aldığı "*Emeviler ile Abbasiler Arasındaki Farklar*" başlıklı bölümde, Emevîlerin Arap kabilelerine ve şehir aristokrasisine dayanan bir Arap İmparatorluğu olduğunu, Abbâsîler için ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Emevî hükümdarlarının Bizans'tan aldıkları hâkimiyet mefhumunu uygularken dünyevi otoritelerini şeriata, yani dinî esaslara -hukuken değilse de fiilen- göre şekillendirmediklerini ve böylelikle tedricen teokrasiden ayrıldıklarını, hâlbuki halefleri olan Abbâsîler zamanında ise Sâsânîlerde olduğu gibi hükümdara yalnız cismani değil, aynı zamanda ruhani bir lider gözüyle bakılmaya başlandığını kaydetmektedir. Ayrıca, Abbâsî Hilâfeti'nin bu teokratik hüviyetinde, çok ihtişamlı ve her ayrıntısı hesaplanmış olan teşrifat kurallarına bağlı muhteşem saray yaşantısı ve halifenin mutlak kudretinin vekili olup bütün devlet işlerini yöneten bir büyük Vezir'in varlığı gibi getirilerin, Abbâsî Halifesi'ni toplumdan ayırıp herkesten ve her şeyden üste bir konuma yerleştirilmesini sağlayarak âdeta Sâsânî şâhânşâhı (imparatoru) yerine koyduğundan bahsetmektedir (Barthold, 2014, s. 204-205).

Endülüs Emevîlerinin kurucusu olan I. Abdurrahman ve ondan sonra gelen halefleri, zaman zaman kendilerini hem Berberîlerden hem de Mısır-Mağrib yoluyla İspanya'ya gelmiş olan Araplardan ayrı gören daha önceden buraya yerleşmiş bir grup Arap ailesinin desteğiyle emirliklerini bir buçuk asırdan fazla sürdürmeyi başarmışlardır. Onuncu yüzyılda ise

⁹ Endülüs Emevîlerinde hükümdarlar 929 yılında halifeliğin ilanına kadar kendileri için "Emîr" unvanını kullanmışlardır. Bu tarihten sonra ise "Halife" olarak anılmaya başlamışlardır.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

III. Abdurrahman'ın iktidarıyla Endülüs Emevî Emîrligi, Abbâsîlerin merkezîyetçi hilâfet modelini esas alan bir halifelik idaresine dönüşmüştür (Hodgson, 1995, s. 264). Bu parlak devirdeki siyasi ve idari teşkilat yapısı, 929 yılında Abdurrahman b. Muhammed'in '*Halife*' unvanını almasıyla beraber, büyük oranda Doğu'daki hilâfet kurumlarıyla benzerlik göstermeye başlamıştır. Bilhassa Abbâsîlerin halifelik makamının hakkını layıkıyla muhafaza ve müdafaa edememeleri ve 909 yılı itibarıyla Kuzey Afrika'da bir tehdit olarak beliren Fâtımîlerin de kendilerini halife ilan etmelerinin ardından, Endülüs Emevî yöneticileri mutlak bir otorite peşinde koşmuşlardır. Haddizatında, III. Abdurrahman'ın "Halife" unvanını uhdesine almasının altında yatan en önemli etkenlerden biri, İslam aleminde prestiji olan bu makamın sunduğu sınırsız tasarruf yetkisiyle onun Bağdat'taki mevkidaşının sahip olduğu mutlak güce eş bir otoriteye erişmek istemesidir.

Abdurrahman en-Nâsır'ın çok güçlü bir merkezî otoriteye ulaşma iştiyakını tetikleyen birçok neden mevcuttur. Devletin dâhilî kargaşa ortamı yüzünden zayıfladığı dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Endülüs'te, müsebbipleri Arap veya Berberî halklardan olmayan ve ülkenin dört bir yanını saran -Yukarı Sınır Bölgesi'nde Benî Kasî, Orta Sınır Bölgesi'nde Tuleytulalılar, Aşağı Sınır Bölgesi'nde İbn Mervân ve güney Endülüs'te İbn Hafsûn- ayaklanmalar meydana gelmiştir. Merkezî otoriteyi tanımayıp bağımsızlık nidalarında bulunan bu isyanların ortak özelliği, dokuzuncu yüzyıl Endülüs'ünde zuhur eden yeni-Müslümanların (*Müvellidün*) devlet idaresinde güç ve nüfuzdan mahrum bırakılmalarına ve İslam inancına sahip olmalarına rağmen etnik kökene dayanarak '*yabancı*' olarak addedilmelerine itiraz edenlerin öncülük ettiği isyanlar olmasıdır. Bunun haricinde, Arap ve Berberî ailelerinin de Emevî hanedanına karşı sadakatlerinin dönem dönem değişkenlik arz etmesi ülkenin bütünlüğünü bittabi tehlikeye atmıştır. Birbirinden farklı menfaatleri olan toplulukların bir arada yaşadığı böylesi ortamlarda ülkenin birliğini ve bütünlüğünü ayakta tutabilmek merkezî idarenin yetkinliğine ve işlevselliğine bağlıdır. Buradan hareketle, sekizinci asırda Doğu İslam yurdundaki gerginliklerin benzerleriyle sınanan Endülüs Emevîleri, çare olarak da orada uygulamaya konulan düzenden yararlanmışlardır.

Öte yandan, 750 yılındaki Abbâsî devrimi ele alındığında, Emevî halifelerinin benimsedikleri siyasi görüşlerin ve sergiledikleri icraatların

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

engin bir coğrafyaya yayılmış İslam toplumunda gayrimemnun grupların tezahürüne yol açması neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nihayetinde ise genel itibarıyla Arap ve *mevâlî* arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır. Bu duruma benzer şekilde, yaklaşık bir asır sonra bu sefer Endülüs'te yukarıda ifade edilen iç gailelerin gerçekleşmesinden dolayı dönemin hükümdarı III. Abdurrahman, kendisini halife ilan ederek Endülüs Emevî Devleti'ne yeni bir boyut kazandırmıştır. Hilafet makamının sağladığı dinî ve siyasi itibarla Endülüs'teki Emevî hanedanının toplum nazarındaki saygınlığını ve nüfuzunu böylelikle arttırmıştır.

Hükümdarın saltanatındaki artan ihtişamlı beraber halktan uzaklaşması, aynı dönemin Abbâsî Halifeliği ile paralellik göstermektedir. Kur'an ve sünnet ilkeleri üzerine kurulu olan Bağdat Sultanlarının ve Kurtuba Halifelerinin yönetimi karşılaştırıldığında, sadece ufak ayrıntılarda farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Her iki idare altında da dünyevi otoritesinin yanı sıra belirli bir kutsallık atfedilen kadılık müessesinin başı, adaletin tartışılmaz temsilcisidir. Halifenin dahi çağrısına sorgusuz sualsiz riayet ettiği, tayininde büyük bir ihtimam gösterilen ve İslam hukukunun asıl kaynağı Kur'an'ın en salâhiyetli tercümanı olan *Kâdılcemâa* (Başkadı), diğer bütün kurumlar üzerindeki murakabe yetkisiyle her iki devletin de en üst makamındaki kişidir (Scott, 1904, s. 637-638).

Halifelik dönemine geçilmesiyle yapılan düzenlemelerde ordu teşkilatında da mezkûr benzeşmenin yansımaları mevcuttur. Endülüs Emevî Devleti'nde, dokuzuncu asrın başlangıcından itibaren Abbâsîlerdeki ordu istihdamında ağırlıklı olarak insan gücünü sağlayan yabancı paralı birlikler (mürtezika) olan Türklere tekabül eden benzer bir değişiklik Abdurrahman en-Nâsır zamanında tahakkuk etmiştir. Önceki dönemlerde orduya eyaletlerden ve Kuzey Afrika'daki Berberîlerden asker temin edilirken, III. Abdurrahman bu durumu değiştirerek Avrupa'dan tedarik edilen yabancı paralı askerleri (Hristiyanlar) ve özellikle -ilerleyen yıllarda Endülüs toplumunda ve idaresinde mühim bir yer teşkil edecek- *Sakâlibe* adıyla bilinen köleleri ordunun ana bileşenleri hâline getirmiştir (Collins, 1995, s. 191).

Hilâfetin Endülüs üzerinde sağladığı mutlak gücün etkisi ve göz kamaştırıcı yapısı devlet teşkilatında yer edinmiştir. Mutlak otoritenin sunduğu argümanlar Abbâsîlerde olduğu gibi Endülüs Emevîlerinde de

kabul görerek benimsenmiştir ve bunun gereği olan kurallar bütünüyle yönetim anlayışında uygulanagelmiştir. Buna karşın, ortaya konulan merkezîyetçi anlayışın hükümdara sunduğu mutlak otorite devletin nitelikli ve dinamik bir şekilde yönetilmesinde yararlı olsa da bu vaziyet başa geçen hükümdarın üstün meziyetlerle donatılmasını gerekli kılmıştır. Zira dirayet ve ehliyet vasıflarından yoksun olan birine mezkûr güç teslim edildiği takdirde, çok çetrefilli ve değişken bir atmosfere sahip Endülüs coğrafyasında devletin varlığı tehlikeye girerek hilâfet makamı siyasi çatışmaların odak noktası hâline gelebilmiştir. Nitekim Endülüs Emevîlerinin çöküş sürecine girmesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi de II. Hişâm b. Hakem (976-1009) döneminden itibaren zikredilen durumun cereyan etmesidir.

2. Batı Etkileşimi

Endülüs Emevî Devleti'nin hükümet yapısında, İberya Yarımadası'nda yaklaşık üç asır hüküm süren Vizigotların geleneğinden devşirilen hiçbir pratik kurum yoktur (Watt, 2015, s. 65). Vizigotların da birebir Romalılarından alıntıladiğı kültürel ve yönetsel hususlar, Endülüs Emevîlerinde İslam'ın da bir getirisi olarak kaldırılarak yerine İslam'a münhasır bir düzen getirilmiştir ki Müslüman Arapların bu düzen içerisinde yer alan siyasi, dinî ve kendilerine özgü kurumları, diğer genişleme bölgelerinde olduğu gibi, Avrupa'da da şaşırtıcı bir hızda ilerlemelerinin göz ardı edilemeyecek mimarı olmuştur.

Bununla birlikte, Endülüs'teki yerel topluluklar üzerinde otorite kurma ve bunu sürdürme problemleri altıncı yüzyıldaki Vizigot krallarının karşılaştığı sorunlarla örtüşmektedir. Doğal hudutların vermiş olduğu dezavantajların yanı sıra Arap yöneticilerin başkent için seçtikleri yer ve hükümetlerinin sınırları bu durumu daha da pekiştirmiştir. Endülüs Emevîleri, ne Vizigot krallarının piskoposlarıyla yaşadıkları ilişki türüne kendi taşra kadılarıyla sahiplerdi ne de varlıklarını seleflerinde olduğu gibi şahsen hissettirme gayesi içindeydiler. Onların yönetim anlayışı daha çok saray merkezli yönetim tarzına sahip çağdaşları Bizans imparatorları veya Abbâsî halifelerinininki gibidir. Bu yöntem, başkent Kurtuba için son derece yararlı sonuçlar doğursa da merkezî otorite ile eyaletler arasında huzursuzlukların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda, daha önce belirtilen merkezî bürokrasinin kısıtlamalarının yanında kabile örgütlenmesinin sürdürülmesi, hükümdar adına otoritenin hâlihazırda

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

yerel düzeyde güce sahip olanlara zorunlu olarak emanet edilmesini gerektirmiştir. Böyle bir sistem, örneğın, dış güçlerin saldırganlık tehditleriyle pekiştirilen büyük oranda kültürel uyumun olduğu Bizans İmparatorluğu'nda geçerli olabilmıştır. Oysaki İspanya'da büyük ölçüde Vizigotlar tarafından sağlanan ırksal ve dinsel birliğin yerini, fetihle beraber gelen kendi içlerinde bile uyum içinde olamayan yeni ırk unsurları Araplar ve Berberiler ile ilerleyen yıllarda özellikle Araplarla düzgün bir şekilde bütünleşemeyen bir yerli din değiştirenler sınıfının (*Müvelledün*) oluşturduğu çeşitlilik ve ayrışma almıştır (Collins, 1995, s. 185).

Bundan dolayı, böylesi ayrı türden toplulukların bir arada bulunduğu toplumların idaresi, daha fonksiyonel ve daha nitelikli bir sistemi zorunlu kılmıştır. Böylece Endülüs Emevî yöneticileri, daha önce bahsedildiği gibi yüzlerini benzer sıkıntıların yaşandığı İslam'ın ana yurduna çevirmişlerdir.

Diğer taraftan, Batı Hristiyanlığının Endülüs üzerinden İslam dünyası ile olan yakın ilişkisinde, Hristiyanların karşılaştıkları bu üstün medeniyete duydukları hayranlık, bu medeniyetin pek çok yönünü özümsemelerine neden olmuştur. Fetihle birlikte Kuzey İspanyol-Hristiyan krallıkları ile başlayan düşmanlığa karşın, İslam Medeniyeti her açıdan baskın ve zengin bir maddi ve fikrî oluşum olarak Batı Hristiyan dünyasını cezbetmiştir. Bu etkilenme süreci onuncu yüzyılın başlarından itibaren Arap ve İslam kültürüyle hemhal olan *Müsta'riblerin* Müslümanların azınlıkta kaldığı Hristiyanların hâkimiyetindeki sınır bölgelerine yerleşmeleriyle hız kazanmıştır. Böylelikle, adı geçen grupların bu topraklarda iskân edilmesiyle onların benimsedikleri Arap ve İslam kültürü Hristiyan krallıklarının yavaş yavaş vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir (Watt, 2015, s. 178-179).

Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıklarının Müslümanlarla etkileşimi o denli büyüktür ki Endülüs Emevîleri zamanında yarımadaının ekonomisine hükmeden Müslümanların bu topraklarda -Hristiyanların yeniden fetih hareketiyle- siyasi gücünü kaybetmesinin ekonomik sonucu Hristiyan devletler için felaket olmuştur. Hristiyan İspanya beş yüz yıldır İslami güneyin ekonomik yörüngesinde hareket etmiştir. Yaklaşık dört yüz yıl kuzeydeki en güçlü Hristiyan krallık olan Kastilya (Castilla) dahi Arap veya Frank parası dışında para kullanmamıştır ve iki yüzyıldan fazlaca bir süre de kendi altın para birimine sahip olamamıştır (Trend, 1931, s. 3).

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

Hristiyan krallıkların kendilerine nazaran her yönden gelişkin ve sofistike bir toplumla temasta idare sistemlerinin kifayetsizliği neticesinde, Leon ve Kastilya'da bir süreliğine Endülüs Emevîlerindeki *sâhibü's-sûk* (muhtesib) unvanlı görevli *zavazoque*, *almozacén* ismi altında kullanılmıştır (Glick, 1979, s. 207). Ayrıca, vergilerin toplanmasından sorumlu *el-muhâric* (müşrif) İspanya'nın Hristiyan kesiminde *almoxarife* diye adlandırılmıştır. Gece nöbetçilerinin amiri ve başşehirin hâkimi *sâhibü'l-medîne* “zalmedina”, polis şefi (*sâhibü'ş-şurta*) “zahazorta” veya “savasorda” isimleriyle kullanılmıştır. Bir başka Hristiyan krallık Aragon'da ise vezir ve kadının görevlerini, “Casa de Asturia” (Asturia Evi) kuruluşuna kadar tüm yasal meseleler üzerinde yargı yetkisi olan *alguacil real* (kraliyet şerifi) yürütmüştür (İmamüddin, 1981, s. 199).

Bir diğer örnekte ise Rafael Altamira İspanyol şarkiyatçı Julian Ribera'dan alıntılanarak, devlet görevlilerine ve yöneticilerine yönelik şikâyetler ile ilgilenen *sâhibü'l-mezâlim*'in üstlendiği işleve benzer bir görevlinin Aragon Krallığı'nda *Justicia mayor de Aragon* adıyla var olduğundan bahsetmektedir (Altamira, 1922, s. 430). Bir başkasındaysa sınır bölgelerine savunma amaçlı kurulan müstahkem yapıların (*ribât*) -ki daha sonraları sair İslam memleketlerinde askerî kimliklerini kaybedip dinî ve tasavvufî bir kimliğe bürünmüşlerdir (Yiğit, 2008, s. 76-79)- Orta Çağ Hristiyan taassubu sürecinde askerî-dinî tarikatlarına¹⁰ bir model oluşturmuştur (Condé, 1909, s. 119-120; Scott, 1904, s. 635).

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, iki farklı toplum karşı karşıya geldiğinde daha yüksek medeniyet olgularına hâkim olan her zaman diğerini etkisi altına almaktadır. İspanya'da da Müslüman Araplar ile Hristiyan-İspanyolların etkileşiminde üst seviye bir birikime sahip olan Endülüs Emevîleri, Vizigotların kalıntısı olan kuzeydeki Hristiyan-İspanyol krallıklarını dokuzuncu yüzyılın başından on üçüncü yüzyılın sonuna kadar kolayca etkilemiştir.

Sonuç

Son söz olarak, İspanya'da 756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan 1031 yılındaki çöküşüne kadarki periyodu bir bütün olarak

¹⁰ İslam dünyasıyla giriştikleri mücadeleler esnasında -bilhassa Haçlı Seferleri- ortaya çıkan Tapınakçılar, Hospitaliyerler (sonradan Malta Şövalyeleri), Töton Şövalyeleri ve İspanyol ve Portekiz Şövalyeleri birlikleri.

ele aldığımızda, Endülüs, derin bir kültürel ve sosyal bölünmeye sahip bu tür çoğul toplumların yönetimi için uygun bir araç olan ademimerkeziyetçi idare sisteminde büyük ölçüde birleşmiş ve hassas bir kabileci ve etnik gruplaşma dengesi üzerine inşa edilmiş bir askerî devletten geliştiğini görebiliriz. Merkezîleşme ve bütünleşme ise dokuzuncu yüzyılın ortalarında ekonomik gelişmenin hükümdara daha sıkı bir idari ve ekonomik kontrol sistemi için mali güç vermesiyle mümkün olmuştur. Böylece, onuncu yüzyılda gelecek olan hilâfetin siyasi başarısı, devletin ilk olarak ekonomik başarısına, ikinci olarak da idare sisteminin *Müvelledûn* ve Arap unsurlarının toplum içinde kaynaşması için bir ortam hazırlamasına dayanıyordu.

Endülüs Emevîleri halifelik ilanına kadar Şam Emevî karakterine uygun bir yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Ancak toplum yapısında görülen çeşitlenme ve genişleme devletin var olan kabuğunu değiştirmesine neden olmuştur. Onuncu yüzyıl itibarıyla Araplar, Berberiler, Müvelledler, Müsta'ribler, Saklebiler, Yahudiler gibi farklı unsurlardan oluşan bir toplumun yönetimi eski geleneklere bağlı kalınarak idame ettirilemeyeceğinden, bilhassa III. Abdurrahman döneminde ekonomik alanda görülen refah seviyesiyle birlikte, devlet düzeni birden çok farklılığı kucaklayabilecek ve bekasımı da bu yönden temin edebilecek bir sisteme geçiş yapmak durumunda kalmıştır.

Bu bağlamda, Şam Emevîlerinin Arap baskınlığı politikası Endülüs Emevîlerinin kuruluş yıllarında işe yaramış olsa da sonraki yıllarda toplum dinamiğini oluşturan farklı grupların tezahürü ve bu grupların idaresi, devlet başkanlarını İslam'ın ana yurdundaki Abbâsîlerde yürürlükte olan ve çoğunlukla İran geleneklerinden alıntılanan merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsemeye sevk etmiştir. Esasen, buradan da anlaşılacağı üzere Endülüs Emevîlerinin yönetim teşkilatı İslam'ın doğduğu coğrafyadaki gelenekten bağımsız olarak kurulup gelişmemiştir.

Endülüs Emevîlerinin merkeziyetçi yönetim anlayışına ulaşmaları, üç dönemde gerçekleşen yenilenmeler ile vaki olmuştur. Endülüs topraklarının içinde bulunduğu kargaşa ortamına rağmen devleti kurması hasebiyle I. Abdurrahman'ın, ülkede yaşanan istikrar sayesinde elde edilen ekonomik refahın da katkısıyla Doğu İslam yurdundan gerek kültürel gerekse de kurumsal sahadaki esinlenmelerin mimarı II. Abdurrahman'ın ve devletin içte ve dışta gösterdiği başarılar sonucu halifeliğini ilan edip

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

mutlak güç sahibi olan III. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'nin idari açıdan kimliğini ve kendine özgülüğünü ortaya koyan düzenlemeleri mevcuttur.

Tüm bu değişim süreci aslında toplumun içinde bulunduğu yapıya bağlı bir tepki olarak meydana gelmiştir. Şöyle ki, Endülüs toprakları üzerinde yaşayan toplulukların etnik ve dinî yönden zengin olması, devletin bu grupların yönetimi hususunda kendisini geliştirmesini gerekli kılmıştır. Böylece, devletin ilk yıllarında daha basit bir sistemle geçiştirilen yönetim organizasyonu, toplumda görülen çeşitlenme ve büyüme ve aynı zamanda devletin dünya kamuoyunda güç kazanması etkenleriyle beraber idare sisteminde daha çok işlevselliği ve kurumsallığı bir noktada kaçınılmaz kılmıştır. Bundan dolayı, Doğu İslam yurdunda buna benzer bir durum ile iktidarını idame ettiren Abbâsîlerin uyguladığı -ki onların da İran ananelerinden alıntıladığı- yönetim anlayışı, Endülüs hükümdarları açısından cezbedici olmuştur. Böylelikle II. Abdurrahman dönemiyle yavaş yavaş bu telakki devlet mekanizmasında görülmeye başlanmıştır ve nihayetinde III. Abdurrahman dönemiyle -onun halifelik unvanını da almasıyla- zirveye ulaşmıştır.

Bununla birlikte, Endülüs topraklarında İslam medeniyetinin edindiği kazanımlar, Endülüs Emevîleri aracılığıyla Batı Hristiyan dünyasını biçimlendirme yolunda ciddi bir role sahiptir. Endülüs ile siyasi, içtimaî, ekonomik, kurumsal ve kültürel ilişkiler çerçevesinde birçok unsur Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıklarına aktarılmıştır.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

Kaynakça

- Altamira, R. (1922). The western caliphate. In J. B. Bury (Ed.), *The Cambridge Medieval History*, 3, (pp. 409-441). New York: The Macmillan Company.
- Barthold, W. (2014). *İslam medeniyeti tarihi* (Çev. M. F. Köprülü). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Burckhardt, T. (1972). *Moorish culture in Spain* (Trans. A. Jaffa). London: George Allen&Unwin.
- Collins, R. (1995). *Early medieval Spain unity in diversity, 400-1000*. London: Macmillan Press.
- Condé, J. A. (1909). *History of the dominion of the Arabs in Spain-2* (Trans. J. Foster). London: George Bell&Sons.
- Coope, J. A. (1993). Religious and cultural conversion to Islam in ninth-century Umayyad Córdoba, *Journal of World History*, 4 (1), 47-68. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20078546>
- el-Makkari. (1843). *The history of the Mohammedan dynasties in Spain* (Trans. P. de Gayangos). London: W. Hughes Allen and Company.
- Glick, T. F. (1979). *Islamic and Christian Spain in the early Middle Ages*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hebert, R. J. (1991). The coinage of Islamic Spain, *Islamic Studies*, 30 (1/2), 113-128. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/20840029>
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslâm'ın serüveni-1* (Çev. M. Karabaşoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İbnü'l-Kûtiyye. (2009). *Early Islamic Spain: the history of Ibn al-Qûtiyya* (Trans. D. James). New York: Routledge.
- İmamüddin, S. M. (1981). *Muslim Spain: 711-1492 A.D. A sociological study*. Leiden: E. J. Brill.
- Kennedy, H. (1995). The Muslims in Europe. In R. McKitterick (Ed.), *The New Cambridge Medieval History*, 2, (pp. 249-271). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kennedy, H. (2019). *Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in siyasi tarihi* (Çev. A. Demir). İstanbul: Dergah Yayınları.

Küskü, O. (2020, Ekim). Doğu-Batı etkileşiminde Endülüs Emevî Devleti'nin idari yapısının gelişim süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 113-133.

- Lapidus, I. M. (2016). *İslâm toplumlari tarihi* (Çev. Y. Aktay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Le Bon, G. (2019). *Arapların medeniyeti* (Çev. H. Birsal). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Scott, S. P. (1904). *History of the Moorish empire in Europe-3*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- Trend, J. B. (1931). Spain and Portugal. In T. Arnold ve A. Guillaume (Eds.), *The Legacy of Islam* (pp. 1-39). Oxford: The Clarendon Press.
- Watt, W. M. (2013). *İslam'ın Ortaçağ Avrupası üzerindeki etkisi* (Çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Watt, W. M. ve Cachia, P. (2015). *Endülüs tarihi* (Çev. C. E. Adıgüzel ve Q. Şükürov). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yiğit, İ. (2008). Ribât. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 35, 76-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

